

ZAMĚŘENÍ ETNOGRAFICKÉHO VÝZKUMU SOUČASNÉ VESNICE V ČECHÁCH V OSMDESÁTÝCH LETECH

J. Kadeřábková - J. Pargač

KADEŘÁBKOVÁ, J. - PARGAČ, J. (Katedra etnologie Filozofické fakulty UK, Praha) : *Zaměření etnografického výzkumu současné vesnice v Čechách v osmdesátých letech*. Sociol. Venk. Zeměd., 27, 1991 (2): 131 - 141.

Autoři věnují pozornost teoretickým a metodologickým otázkám etnografického výzkumu vesnické společnosti v osmdesátých letech. Hlavním záměrem příspěvku je uvedení některých získaných výsledků. V analýze se soustřeďují na proces integrace vesnické společnosti jako lokální komunity a na stabilizaci vesnického osídlení v dynamickém procesu změn. Tyto změny sledují na dvou indikátorech – životním a obytném prostředí a kulturním a společenském životě vesnické společnosti. V tomto rámci postihují integrační a stabilizační funkci kultury ve vesnické lokální společnosti. Uvedení obou problémových okruhů nebylo náhodné. Zkoumané jevy sehrávají sice rozdílnou úlohu ve vesnické lokální společnosti, avšak ve svém komplexním působení ovlivňují podstatným způsobem sociální a kulturní klima tohoto typu sídla. Výzkumy ukazují, že problematika integrace a stabilizace vesnické společnosti měla a má své opodstatnění jak s hlediska vědeckého poznání, tak z hlediska současného vývoje společnosti.

teoretické a metodologické problémy; etnografický výzkum; lokální komunity; integrace; stabilizace; lidová kultura

Současný vývoj života a kultury české vesnice je výsledkem dlouhodobého a rozporného působení mnoha faktorů. Sledujeme-li období po druhé světové válce, pak nejhlubší a v mnoha ohledech také nejrozpornější proměny vyvolala kolektivizace zemědělství. Opomenout nelze ani industrializaci, i když její výrazný nástup se promítl v životě a kultuře vesnice již v druhé polovině 19. století, avšak v poválečném období zasáhla zvláště významně dosud hospodářsky méně vyvinuté regiony, k nimž patřily především regiony jižní části země (M a r e š 1980). V souvislosti s postupem industrializace a civilizačním rozvojem zesílil proces přímé a nepřímé urbanizace, migrace obyvatel z vesnic do města a pronikání městských prvků kultury a způsobu života na vesnici (M u s i l 1977). Tento proces byl podpořen i hustou industriální sítí, která se historicky v Čechách vyvinula.

Naznačený vývoj změnil výrazně sociálně profesní strukturu vesnice a promítl se v mnoha oblastech života a kultury jejích obyvatel. Zemědělské obyvatelstvo, které v minulosti na vesnici převládalo, bylo postupně nahrazováno jinými sociálními a socioprofesionálními skupinami, zejména dělnickými, a v poslední době skupinami pracujícími v terciární sféře a zaměstnaneckými kategoriemi (S l e p i č k a 1981). Tyto skupiny na vesnici bydlí, ale z velké části chodí pracovat do blízkého města. Pestrá je také kvalifikační struktura vesnického obyvatelstva. Rostou kategorie profesí se středoškolským a vysokoškolským vzděláním a s odborným vzděláním. Nekvalifikovaní pracující jsou i v zemědělství početně v menšině (N e d ě l o v á 1986). Uvedené skutečnosti naznačují, že je zřejmá diference hodnot, postojů a zájmů vesnického obyvatelstva, což se promítá ve způsobu života a v kulturním rozvoji i společenských aktivitách. Novou zájmovou a hodnotovou dife-

renciaci vyvolá nepochybně také možnost soukromého podnikání v zemědělství i v oblasti služeb.

Diferencující roli do dnešní doby představují rozdílnosti regionální, dané odlišným historickým vývojem, různou úrovní hospodářského, sociálního a kulturního vývoje, rozdílnost ovlivňují rovněž geografické a sídelní podmínky. Zcela zvláštní vývoj probíhal v novoosídleneckém pohraničí s diskontinuitním vývojem, kde došlo v poválečných letech k sžívání obyvatelstva různého regionálního a etnického původu.

Vývojové procesy vesnice poznamenala nejvýrazněji migrace. Průmyslový rozvoj naší země odčerpал značnou část pracovních sil z vesnice do města a vynutil si buď dočasnou, nebo trvalou migraci do měst nebo průmyslových center. Kolektivizace zemědělství a její postupný přechod na intenzivnější formy hospodaření uvolnily pracovní síly ze zemědělství a urychlovaly migraci mimo vesnická sídla. Migrace vesnice do města byla vyvolána rovněž docházením vesnické mládeže za vyšším vzděláním nebo vyučením a od sedmdesátých let, kdy dochází k problematickému rušení malotřídnic vesnických škol, i za základním vzděláním.

Dlouhou dobu a namnoze dodnes podmiňuje migraci vyšší standard města. V současné době žije na naší vesnici přibližně jedna třetina obyvatelstva a náš venkov je méně zalidněn než venkovský prostor v hospodářsky vyspělých zemích Evropy, například v Německu (a to i v bývalé NDR) nebo Rakousku. Úbytek venkovského obyvatelstva je v ČSFR rychlejší než v jiných evropských zemích, přičemž v některých z nich tempo úbytku venkovského obyvatelstva nejen ustalo, ale rozvinul se dokonce proces opačný *S l e p i č k a* 1981). Pokračování těchto tendencí v československých podmínkách je z hlediska společenského, ekologického i kulturního nežádoucí. Migrace měla nepochybně také mnoho předností. Otevřela vesnici širšímu světu, umožňovala rychlejší přijetí technických a kulturních inovací. Opomenout nelze ani její význam makrospolečenský. Procesy spojené s migrací však vyvolaly v životě vesnice mnohé problémy. Výrazně se ve většině lokalit snížil počet obyvatelstva. Z vesnic odcházeli převážně příslušníci mladé generace, což zhoršovalo demografickou strukturu vesnických sídel. Tento jev se negativně promítl například v aktivitách vnitřního života vesnic a podstatně ovlivňoval celkový rozvoj těchto sídel.

Značná část aktivit se z vesnice přesunula do měst. Kromě dojíždění za prací uskutečňují obyvatelé vesnic ve městech také značnou část své společenské, politické a kulturní seberealizace. Migrace spolu s dalšími jevy vedla k oslabení a někdy i k zániku stabilizovaných životních hodnot a norem, postojů i reakcí vesnického obyvatelstva. Procesy spojené s migrací jsou však proměnlivé v mnoha rovinách: časové, sociální i územní (regionální). Neprobíhaly a neprobíhají stejně intenzivně ve všech regionech a vesnických sídlech Čech.

Uvedené skutečnosti jsme měli na zřeteli při vypracování koncepce a projektu etnografického výzkumu života a kultury české vesnice. Značnou pozornost jsme věnovali úloze tradice a tradičních prvků kultury ve vývoji vesnických sídel. Koncepce navazovala na dosavadní empirické zkušenosti a teoretické poznatky (*K a d e ř á b k o v á* 1987). Při stanovení východisek byl kladen důraz na výběr diferencovaných objektů výzkumu. Metodologická východiska propojovala historicko-genetický přístup s funkčně strukturálním. Jevy zkoumané ve vzájemných vazbách a souvislostech byly nahlíženy jako součást historického procesu.

Při výběru objektů výzkumu jsme za základní kritéria volili faktory ekonomicko-sociální, geografické, kulturní a etnické. K výzkumu byly vybrány vesnice různých velikostních skupin, různého postavení ve správní struktuře a ve vztahu k městu, vesnice s kontinuitním i diskontinuitním vývojem (vnitrozemí - pohraničí) a vesnice etnicky homogenní a etnicky heterogenní (Kadeřábková a Pargač 1985, Pargač a Kadeřábková 1986).

Výzkumy se uskutečňovaly kolektivní formou. Participovalo na nich několik pracovníků s různými tematickým zaměřením. V průběhu osmdesátých let se v daných podmínkách podařilo realizovat tyto výzkumy v několika regionech Čech.¹⁾

Systematicky byly zkoumány vesnice v oblasti středního Polabí (okr. Nymburk).²⁾ Jednalo se o oblast s vysoce rozvinutým zemědělstvím (etnografie v minulosti nevěnovala příliš pozornosti takovému typu regionů) a s určitým, postupně se prosazujícím vlivem pražské průmyslové aglomerace a místního strojího a potravinářského průmyslu. Dále byl prováděn výzkum v regionech jižních a západních Čech, zejména v okr. Strakonice a Klatovy, a v tzv. folklórně živých vesnicích regionu Chodska (okr. Domažlice). V těchto regionech před kolektivizací převládala drobná hospodářství, kolektivizace se prosazovala pomaleji a průmysl se zde rozvíjel většinou až po roce 1945 (Pešek, 1985). Z pohraničních regionů byly systematicky zkoumány severovýchodní Čechy (okr. Náchod a Trutnov, zejména bývalý soudní okres Broumov). Dílčí sondy byly provedeny v dalších oblastech českého pohraničí, především v okresech Sokolov a Tachov. V každém z uvedených regionů byly vybrány tři až čtyři vesnice k hloubkovému etnografickému výzkumu a v dalších vesnicích sledovaného regionu byly uskutečňovány výzkumy sondážní i srovnávací.

Jeden z problémových okruhů, který byl v průběhu těchto výzkumů sledován, byl proces integrace vesnické společnosti jako lokální komunity a stabilizace vesnického osídlení v dynamickém procesu změn. Pod zorným úhlem etnografického přístupu jsme sledovali působení mechanismů tradiční vesnické kultury, vesnických kulturních vzorů a stereotypů. Pozornost jsme věnovali jevům, které v historicky transformované podobě ve změněných strukturách a funkcích, spolu s inovacemi a modernizací spoluvytvářejí vesnickou kulturu a ovlivňují život vesnické společnosti. Tuto problematiku a některé výsledky studia bychom chtěli přiblížit v tomto příspěvku. Zvolili jsme záměrně dva zdánlivě vzdálené indikátory: životní a obytné prostředí a kulturní a společenský život vesnice. V tomto rámci jsme se snažili postihnout integrační a stabilizační funkci kultury v životě vesnické společnosti.

Zaměření etnografického výzkumu vesnice na problematiku integrace a stabilizace tohoto typu sídla má své opodstatnění jak z hlediska vědeckého poznání, tak i potřeb společnosti (nutnost reagovat na praktické otázky společenského rozvoje). Proces stabilizace a integrace současných vesnických sídel závisí na mnoha podmínkách života jejich obyvatel. V první řadě jsou to materiální podmínky (pracovní a životní podmínky, výše výdělku, možnost soukromého podnikání, bytové podmínky, stav občanské a technické vybavenosti), nemalou důležitost však mají také podmínky sociální a sociálně kulturní. Významnou roli sehrávaly ne vždy promyšlené změny v sídelní struktuře a další jevy, které vývoj vesnice v Čechách v průběhu poválečného vývoje ovlivňovaly.

¹⁾ Výsledky etnografických výzkumů pohraničních regionů byly průběžně publikovány ve formě interních tisků Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV Praha.

²⁾ Etnografický výzkum středního Polabí nebyl souborně vydán. Regionu je věnována práce J. Pargače (1988).

Sídelní stabilita vesnického obyvatelstva se vyvíjí pod tlakem podmínek nestejné kvality a různé míry působení mnoha faktorů. K jednomu z významných patří charakter vesnické lokální společnosti. Dnešní vesnická společnost si proti městu přes řadu negativních jevů stále ještě podržela hlubší sociální vazby, ve kterých hrají významnou roli jak výhody sousedské výpomoci, tak i intenzívnější mezilidská komunikace, příbuzenská propojenost, přátelské kontakty i místní faktory ovlivňující kulturu a společenský život vesnice.

Sledování životního a obytného prostředí, způsobu bydlení a rozvoje společenského a kulturního života ve vzájemných souvislostech přineslo cenné poznatky, neboť uvedené jevy se řadí k významným faktorům jak stabilizace, tak i integrace vesnické lokální společnosti. Bydlení a jeho složky působí nejen na vztahy v rodině, ale zprostředkovaně také na vztahy vesnice jako sociálně prostorového celku. Přímou nebo nepřímou ovlivňuje důležité sociální jevy a procesy, společně s možnostmi kulturního využití a rozvoje vnitřního společenského a kulturního života se zde vytvářejí podmínky pro žádoucí sociální klima lokality.

Způsob bydlení a životní prostředí vesnice patří k velmi závažným faktorům stabilizace vesnického obyvatelstva. Snahou většiny obyvatel vesnice je bydlet ve vlastním rodinném domě, jiné formy bydlení pokládají za přechodné (například v bytových domech). Preference tohoto způsobu bydlení zaujímá přední místo ve struktuře hodnot vesnického obyvatelstva, a to bez ohledu na jejich věkové nebo socioprofesionální zařazení (P a r g a č a K a d e ř á b k o v á 1986, P a r g a č 1988).

Životní a obytné prostředí vesnických sídel nese dosud specifické, regionálně laděné rysy, které se projevují jak v architektonickém ztvárnění, tak i v zástavbě sídel a v neposlední řadě také v dispozičním členění obytných staveb. Specifiku tohoto prostředí podtrhuje a také ovlivňuje charakter a velikost venkovských sídel. Především velikost sídel stále ještě determinuje zaměření výstavby i občanskou vybavenost a další jevy spojené se stavebním vývojem. Vnější prostředí vesnice vytváří nejen domovní a bytová výstavba, ale také občanská a technická vybavenost, jejíž úroveň a tvářnost je ještě v současnosti poznamenána stavebním vývojem vesnice v předcházejících etapách její existence.

V rámci vesnické lokální společnosti, charakterizované mimo jiné zejména různými formami vzájemné výpomoci, se vytvářejí vhodné podmínky jak pro zlepšování individuálního bydlení, tak i pro přeměnu celkového obytného prostředí vesnice. Především při individuální výstavbě preferovaných rodinných domků je využívána velmi často sousedská výpomoc. Současné formy vzájemné výpomoci ve vesnické lokální společnosti nemají vyhraněný majetkový sociální charakter jako měly v minulosti, ale jsou většinou založeny na vzájemné reciprocitě.

Obyvatelé vesnických sídel se podílejí také na výstavbě občanské a technické vybavenosti, která ve většině českých obcí vzniká svépomocnou formou výstavby. Výstavba obchodních středisek, kulturních zařízení, úprava komunikací, zřizování vodovodů a kanalizace neprobíhá ve všech sídlech stejně intenzívně. Významnou roli sehrává velikost sídla, věková struktura obyvatel, působení společenských organizací v obci a v neposlední řadě i aktivní účast všech obyvatel vesnice.

Aktivita občanů při zvelebování sídel má pozitivní dopad nejen na vzhled a úpravnost jednotlivých sídel, ale dává také nový náboj jejímu společenskému a kulturnímu životu. Utvrzuje vzájemné vztahy mezi obyvateli a přispívá k vytváření sounáležitosti k sídlu a je odrazem jejich uvědomělého lokálního vědomí.

Na úroveň sociálního prostředí působí rovněž způsob zástavby vesnických sídel. Kromě nízkopodlažních domů obývaných především jednotlivými rodinami jsou pro svou zástavbu typické také návsi nebo jiná přirozená centra, jež jsou významným místem komunikace obyvatel dané lokality. Do dnešní doby si náves nebo jiné centrum zachovává funkci významného střediska vesnice. V jeho blízkosti nacházíme významné stavby obce, jejíž podobu poznamenala doba výstavby. Kromě církevní stavby, kovárny, hostince a prodejny nacházíme v těchto částech obcí i vesnické sokolovny nebo v současné době mnohde kulturní domy, obchodní střediska, autobusové zastávky atd. Centrem společenského a kulturního života se stávaly sály v místních hostincích nebo vesnických sokolovnách. Hrávalo se zde ochotnické nebo loutkové divadlo, cvičilo se v nich, pořádaly se bály, schůzovalo se atd. Pokud se ve vesnicích nepostavil kulturní dům, slouží mnohdy adaptovaný sál hostince nebo sokolovny těmto účelům dodnes.

Přesto, že náves nebo jiné vytvořené centrum sehrávalo v minulosti důležitou roli, nebylo péči o jeho vzhled věnováno tolik pozornosti jako dnes. Náves se tehdy upravovala jen několikrát do roka, zpravidla před významnými celovesnickými svátky, o poutích nebo posvíceních, před velikonočními svátky a májovými slavnostmi. Teprve v posledních letech (v některých vesnicích již v 70. letech) docházelo k soustavné péči o vzhled těchto částí obcí. Zejména ve větších (střediskových) obcích byla tato péče nejintenzivnější, neboť si tato místa ponechávala stále funkci významného společenského a integrujícího centra, kde se konaly oslavy státních výročí, pořádala se veřejná shromáždění, lampiónové průvody i tradiční slavnosti (např. stavění májů).

Pouze v malých obcích, ve kterých se nepočítalo v důsledku tehdejší sídelní koncepce s dalším vývojem, ztrácela tato centra pozvolna svou kdysi nezanedbatelnou funkci. Naproti tomu ve střediskových a větších obcích docházelo k posilování a rozšiřování jejich funkcí.

Význam návsi nebo jiných obdobných center pro vesnickou lokální společnost nejlépe přiblíží výsledky výzkumů procesu integrace a stabilizace pohraničních obcí. Tato centra, zejména v obcích osídlených kompaktněji jinoetnickým obyvatelstvem než českým, se stávala místem, kde se osídlenci setkávali, vzájemně se informovali o prvních dojmech a předávali si zkušenosti. Nutnost těchto kontaktů na vyhrazeném místě vyvstávala zejména v řadových nebo shlukových vesnicích, kde jednotlivé domy a usedlosti byly od sebe značně vzdáleny a kde nebyly vytvořeny návsi, které jsou charakteristické především pro vesnice ve vnitrozemí Čech. Zde komunikační funkci na sebe přebíral prostor před prodejnou nebo proluka v původní zástavbě či autobusová zastávka.

S obdobnou situací se setkáváme v prostředí dlouhých (mnohdy pět a více kilometrů) lánových obcí. Tento sídelní typ sehrával v životě obyvatel významnou roli. Ovlivňoval vyrovnávací proces a průběh integrace, působil a působí na společenské a kulturní klima. Byl mnohdy významným činitelem při vytváření přátelských a sousedských vazeb i mezilidských vztahů, které byly ovlivňovány lokální polohou a ne etnickým původem. V mnoha případech posouvalo vytvořené sousedství do pozadí etnický původ těchto obyvatel, což přispívalo k integraci a urychlovalo vytváření nového lokálního společenství.

Výzkumy této problematiky ukázaly, že vesnice, kde se vytvořily mezi jednotlivými sociálními skupinami pevné vazby formálního i neformálního charakteru, a to jak v lokalitách ve vnitrozemí, tak i v pohraničí, se progresivně vyvíjely. Tento vývoj probíhal ve všech oblastech života těchto obcí. Byl patrný ve vnější podobě obcí, ovlivňoval i jejich vnitřní život. Promítal se také v procesu integrace a stabilizace obyvatelstva.

Toto tvrzení nejlépe doloží výsledky výzkumu vesnic pohraničního regionu v okr. Náchod (v bývalém okrese Broumov). V tomto regionu existují vesnice, které se v poválečném období velmi progresivně vyvíjely, i vesnice, které nesou všechny negativní znaky pohraniční lokality do dnešní doby. Charakterizuje je silná migrace, neobydlené a chátrající domy, minimální přestavby a nová výstavba, nedostatečně fungující společenské organizace aj. S obdobnými negativními jevy se setkáváme také ve vesnicích ve vnitrozemí Čech, ty jsou však ovlivňovány ještě dalšími faktory, danými ekonomickým a sociálním vývojem těchto vesnic v minulosti. Pro tyto vesnice byl typický velký odliv obyvatelstva v poválečném období (zejména bývalých zemědělských dělníků pracujících na místním velkostátku), neprosperující JZD, nevýhodné územní podmínky s nedostatečnou škálou pracovních příležitostí, stárnutí obyvatelstva atd. V těchto dočasně destabilizovaných vesnicích se v průběhu jejich poválečného vývoje většinou netvořily pevné neformální sociální vazby, a proto docházelo k stagnaci jejich vývoje v mnoha směrech.

Stupeň integrace a stabilizace jak vesnic s kontinuálním vývojem, tak i novoosídlených ovlivňuje sociální prostředí a promítá se v mnoha oblastech života a kultury těchto vesnic. Je významným faktorem urychlujícím stavební přeměnu, vývoj životního i obytného prostředí, působí na celkovou tvářnost obcí. V nemalé míře zasahuje rovněž do jejich vnitřního života, určuje také kvalitu společenského a kulturního rozvoje. Zvyšuje a podporuje lokální prestiž a pocit sounáležitosti k sídlu

Vytváření lokálního nebo regionálního vědomí je proces, který je v dialektickém vztahu ke stupni integrace a stabilizace vesnické lokální společnosti. Kromě aktivní účasti sousedských, přátelských, profesních i příbuzenských skupin na vývoji vesnice existují ještě další jevy, vyplývající z charakteru vesnice jako sociálně prostorového celku. Již v tomto stadiu výsledky výzkumu naznačují, že tradice sousedských vztahů v rámci vesnické lokální společnosti, stále ještě trávající příbuzenská provázanost, historickým vývojem podmíněná lokální prestiž a kvalita vztahu k vlastnímu sídlu sehrávají ve vývoji sídel větší roli než se očekávalo.

Přes významné změny si vesnice do dnešní doby zachovává některá specifika, která ji do značné míry zvýhodňují proti městu a dotýkají se jednak úrovně životního prostředí, jednak příznivějšího sociálního zázemí, ve své jednotě pak ovlivňují volbu vesnického obyvatelstva přináležet městskému nebo vesnickému sídelnímu celku. Toto rozhodnutí souvisí ještě s dalšími jevy, které se ukázaly být ve vývoji stabilizace i integrace vesnice neopomenutelné. Úroveň vnitřního života a sociálních vztahů je v přímém vztahu s uspokojováním potřeb obyvatel v oblasti kulturního a společenského vyžití. Právě tato oblast života obyvatel vesnice patří k důležitým stabilizujícím faktorům zvláště u mladé a do určité míry i střední generace.

Rozvoj kulturních a částečně i společenských aktivit má stále odlišné a výhodnější podmínky ve městě, kde je větší možnost sdružování podle různých zájmů. Město je přitažlivé především pro mladší věkové skupiny i z tohoto hlediska. Je proto důležité rozvíjení místních forem kultury a společenského života vesnice, i když nemohou plně nahradit náročné programy, pro které jsou v městských sídlech vhodné podmínky.

Místní formy kulturního a společenského života mají četné přednosti. Umožňují rozvoj aktivních a tvořivých participací a zároveň přispívají k navazování a rozvíjení společenských vztahů (P a r g a č 1988). V důsledku skutečnosti, že značná část obyvatel vesnice je v průběhu dne nebo i týdne rozptýlena mimo lokalitu (v zaměstnání,

ve škole, v učení apod.), neboť socioprofesionální struktura je v současné době velmi rozmanitá, dochází i k situaci, kdy na vesnici jsou společenské kontakty oslabovány, zformalizovány, často jsou povrchní. Také v těchto sídlech se projevují tendence vedoucí k privatizaci života, k uzavírání se do stěn vlastního domu a dvora. Právem se hovoří o „urbanizaci“ společenských vztahů na vesnici, které se ve vesnicích některých regionů Čech blíží v mnoha rysech městským vztahům. Je třeba zdůraznit, že uvedené tendence se prosazují výrazněji v lokalitách poblíž měst nebo průmyslových středisek a ve větších vesnicích.

Existují však vesnice, zejména v zemědělsky orientovaných regionech, např. na Chodsku, kde se tyto tendence projevují v menší míře. Ukazuje se, že tento opačný trend úzce souvisí s místními kulturními aktivitami. Lokální formy kultury a společenského života působí ve vesnickém prostředí proti uvedeným tendencím a stávají se významným integrujícím faktorem jak ve vztazích uvnitř jednotlivých sociálních skupin vesnice, tak i vesnice jako celku.

Významnou složku lokálního společenského a kulturního života představují tradiční obyčejové instituce. Jsou to zábavy občůzkového a stacionárního typu (např. velikonoční pomlázka, masopustní občůzky, májové zábavy apod.), oslavy zakončení práce, tradiční taneční zábavy, kulturní vložky při politicko-společenských slavnostech. Tyto akce pořádají místní organizace, pracovní, přátelské nebo i sousedské kolektivy.

Vlastnosti uvedených institucí předurčují jejich mimořádný sociálně integrační význam. Uvedme alespoň vlastnosti nejpodstatnější:

Tradiční obyčejové instituce se obvykle vážou k určitým výročním momentům života vesnice, jsou součástí svátků, oslav, nesou proto znak svátečnosti, nevšednosti, výjimečnosti. Umožňují prožít svátečnost v širším společenském kolektivu. Mají tak význam sociálně psychologický, spočívající ve společném prožitku založeném na vzájemné interakci členů určité skupiny nebo značné části lokality. Působí tak jako jeden z prostředků formování citového vztahu k vlastní lokalitě, vstupují však i do jejich dějin. Podílejí se na formování místního historického vědomí a jsou součástí lokální (regionální) kulturní tradice. Podílejí se i na formování životních kořenů obyvatel vesnice, k nimž se člověk v průběhu života vrací

Předností tradičních obyčejových institucí je i možnost zapojit značnou část vesnice do příprav i průběhu akcí a rozvíjet tak interpersonální, meziskupinové a mezigenerační vztahy. Jejich společenský význam podtrhuje skutečnost, že se aktéři dostávají do vzájemného bezprostředního osobního kontaktu prostřednictvím přímé komunikace. Lidé jsou „scénářem“ zábavy nuceni do ní vstupovat a tím vstupovat do vzájemných vztahů.

Některé občůzkové zábavy, např. masopustní občůzky a májové zábavy, dávají možnost „komunikace“ o různých otázkách lokálního života, včetně kritiky jeho negativních jevů satirickou formou.

Akce zábavného rázu nevyžadují mimořádné finanční náklady, nejsou organizačně náročné. Pořizování rekvizit, kostýmů a dalších potřeb je možno zajistit kolektivní výpomocí. Ani prostorové a technické požadavky nepřesahují možnosti vesnice a společenské organizace.

Uvedme dva příklady integračního působení tradičních mechanismů kultury: pohraničí severovýchodních Čech a vnitrozemí středních Čech.

Vývoj kulturního života v severovýchodočeském pohraničí měl poměrně příznivé podmínky. Bylo mu věnováno hned v prvních poválečných letech neobyčejně mnoho

pozornosti ze strany nadlokálních, hlavně okresních a krajských řídících orgánů. Příchozí novoosídlenecké obyvatelstvo bylo v podstatě kulturně homogenní, pocházelo ze sousedních vnitrozemních a dalších východočeských okresů.

Pro tuto oblast bylo charakteristické, že tradiční lidové komponenty se v kulturním životě příliš neprosadily, i když v prvních letech pobytu novoosídlenců v pohraničí byly zaváděny hlavně ve vesnicích, kde vznikala podobná sociální struktura jako na české předválečné vesnici a kde vznikaly „patriarchální“ vztahy mezi sedláky a jejich zemědělskými dělníky. Byly zaváděny masopustní obchůzky, dožínky na statcích, vyhrávání při příležitostech svátků, velikonoční pomlázka, stavění májů. V průběhu kolektivizace však tyto obyčejové instituce zanikly, i když byly později obnovovány na jiném základě. Kromě velikonočních obchůzek, které jsou zde velmi rozšířeny, a tradičních tanečních zábav se trvale neujaly.

V těchto vesnicích, kde převládali osídlenci z rovinatých východočeských regionů, kteří byli původně zemědělskými dělníky na velkostatech, byly obchůzkové zábavy odmítány z důvodu jejich emancipace a změny sociálního statusu. Byly upřednostňovány jiné formy zábavy, v nichž tyto skupiny mohly lépe vyjádřit své nezávislé sociální postavení.

V česko-německých lokalitách naráželo zavádění lidových slavností na nepochopení v důsledku etnické rozdílnosti. Proto se staly nosnou a perspektivní strukturou takové formy místní kultury, které byly akceptovány všemi sociálními a etnickými skupinami: ochotnické divadlo, estrády, literární dramatické pořady. Až do 60. let celé pohraničí severovýchodních Čech žilo hlavně ochotnickým divadlem, v němž místní soubory dosahovaly pronikavých úspěchů i na celostátních přehlídkách. Své soubory měli i občané německé národnosti. Kultura v této době významně přispívala k vzájemnému poznávání obyvatelstva, k překonávání nedůvěry a bariér mezi lidmi různého regionálního a etnického původu, k překonávání negativních postojevých heterostereotypů. Dodnes starší informátoři vzpomínají na toto období, kdy divadlo nebo společná zábava pomáhaly překonat těžkosti v mnohých oblastech života, „jak lidi dokázaly spojit“. Je pochopitelné, že místní kultura nemohla zabránit migracím, fluktuacím, ale pomáhala integrovat vesnici a obohacovala složitý život.

Život v pohraničí narážel na řadu problémů, což se projevilo i v rozvoji kultury. V 60. letech začala zanikat ochotnická divadla, estrády pořádané místními občany ztrácely na přitažlivosti. Dosavadní skromné materiální zajištění rovněž nedostačovalo. Významným konkurentem se stala televize a akce pořádané ve městě. Kultura se většinou koncentrovala do měst, kde byly budovány nákladné kulturní domy a zřizována kulturní střediska. Tím se snížila také integrační úloha kultury v jednotlivých vesnicích. Mladá generace má nyní jen malé možnosti kulturního využití v rámci vesnice, což je jednou z příčin jejího odchodu do města.

Situace ve vnitrozemí, ve vesnicích s kontinuálním vývojem, s relativně stabilním jádrem místního obyvatelstva, vykazuje některé podobné tendence jako v pohraničí. Je zde rovněž patrná koncentrace kultury do střediskových a spádových obcí a do města. Od pohraničí se však odlišuje výraznějším podílem lidové kultury na společenském životě i v její integrační funkci. Lidové tradice, i když byly od 19. století vystaveny konfrontaci s procesem přechodu ke kapitalistické velkovýrobě, později k industrializaci a urbanizaci a dalším společenským přeměnám, se přes značné obsahové, formální a funkční proměny

uchovaly dodnes. Především z nich čerpají místní společenské a přátelské skupiny při organizování kulturních a společenských akcí.

Působení tradičních obyčejových institucí je však z mnoha hledisek diferencováno. Předně se uplatňují nestejně v různých regionech a velikostních skupinách obcí. S tím pak souvisí i společenský rozsah působení, směřující někdy k určitým sociálním skupinám vesnice (zájmové organizace, děti, mládež), jindy k vesnici jako celku. Větší význam mají tyto instituce v regionech s větším zastoupením zemědělského obyvatelstva v sociální struktuře (např. Poděbradsko, Nymbursko).

I v těchto regionech lze pozorovat rozdíly. V malých vesnicích (kolem 300 obyvatel) je jejich role omezena většinou jen na dětské skupiny, udržující např. velikonoční pomlázku. Převládají jiné formy udržování kontaktů, zejména na bázi kamarádských, příbuzenských a sousedských vztahů.

Ve větších lokalitách (kolem 500 obyvatel) jsou tyto lidové tradice často jediným zdrojem místní kultury. Jsou proto s vděčností přijímány celou vesnicí. Akce mívají spontánní, neformální ráz. Vzhledem k menšímu počtu obyvatelstva bývá problém udržet kontinuitu v pořádání větších akcí (např. masopustních nebo májových obchůzek).

Po této stránce je situace mnohem lepší v lokalitách největších (kolem 1 000 obyvatel). Pestrá socioprofesionální struktura obyvatel, značné procento vyjíždějících za prací nebo za vzděláním mimo vesnici způsobují, že právě ve vesnicích tohoto typu bývají mezilidské vztahy nejvíce „urbanizovány“. Charakter vztahů, diferenciací zájmů i hodnotových orientací vyvolávají u některých skupin obyvatelstva k těmto tradicím rezervovaný vztah. Avšak právě v těchto vesnicích mají tradiční obyčejové tradice mimořádný integrační význam pro celou vesnickou společnost.

Hodnotíme-li význam kulturních aktivit vesnického obyvatelstva, je třeba se také pozastavit nad otázkou, kdo je aktivním nositelem uvedených obyčejových institucí. Jako hlavní organizátoři, inspirátoři, „duše“ akcí, se vyskytují jednotlivci střední nebo starší generace, kteří pracují v různých společenských i politických funkcích místních organizací. Rozvoji kulturního a společenského života obce věnují značnou část svého volného času. Jejich zájem v kulturní sféře je univerzálnější, na rozdíl od organizátorů působících v 50. a ještě v 60. letech, kteří se výrazněji orientovali na využívání lidové tradice v kulturním životě obce.

Otevřenější je otázka aktivních nositelů a aktérů. Jejich složení je do značné míry limitováno složením pořádající organizace. Převládají skupiny s převahou mužů mladšího a středního věku (jedná se hlavně o sportovní organizace Sokola), pestřejší složení mívají organizátoři z řad požárnických sborů. U mládežnických organizací naopak agilnější a obvykle také početnější jsou dívky. Organizační základnou bývají jednotlivci, kteří mají k sobě blíže ze socioprofesionálního hlediska. Zastoupeny bývají zemědělské i dělnické profese, méně technické se středoškolským vzděláním, profese vysokoškolské bývají zastoupeny v menšině. Věková a socioprofesionální struktura aktivních nositelů a organizátorů obyčejových tradic je pestřejší než bývala v minulosti. Není závislá pouze na počtu zemědělského obyvatelstva žijícího na vesnici, které bylo původními a hlavními nositeli těchto tradic. Příslušnost k určité socioprofesionální skupině není limitujícím faktorem při udržování tradičních prvků v systému lokální kultury.

Obyčejové tradice, které vesnická společnost udržuje do dnešní doby, i když v nových formách a různým způsobem adaptované, nejsou pouze barvitým koloritem, ale projevem,

který výrazněji vstupuje do života vesnické lokální společnosti. Poskytují ideální prostor pro udržování vztahů a kontaktů obyvatel vesnice, které v současné době charakterizuje mimo jiné značná různorodost zaměstnání a zájmů. Ve svém důsledku působí proti poklesu každodenních příležitostí k udržování a k potvrzení vzájemných vazeb uvnitř vesnické lokální společnosti. Jejich význam potvrdily výzkumy jednotlivých regionů Čech. V mnoha vesnicích docházelo k znovuzrození a využívání obyčejových institucí v různých formách kulturní činnosti jejich obyvatel (P a r g a č 1991).

ZÁVĚR

Uvedení výsledků studia obou témat nebylo zvoleno náhodně. Zkoumané jevy sehrávají sice rozdílnou úlohu ve vesnické lokální společnosti, avšak ve svém komplexním působení ovlivňují podstatným způsobem sociální a kulturní prostředí tohoto typu sídla. Vytvořené materiální podmínky a duchovní sféra života vesnické společnosti se vzájemně doplňují, a pokud obě oblasti vykazují odpovídající kvalitu, probíhá integrace a stabilizace dané vesnické společnosti v takové intenzitě, která překonává mnohé nevýhodné podmínky, dané specifickým vývojem vesnice jak v minulosti, tak i v současnosti. Výzkumy, které jsme uskutečnili, ukazují také, že pochybnosti o významu vesnice a její budoucnosti bude třeba přehodnotit. Vesnice v mnoha regionech Čech, které byly podle zásad současné sídelní struktury určeny ke stagnaci nebo k rekreačním účelům, prosperují, i když v nich mnohé životní podmínky nejsou dostatečně zajištěny.

Vývoj současné vesnice provází řada problémů vyplývajících z ekonomických, společenských i politických podmínek její poválečné historie i z důsledků civilizačního rozvoje. Negativní jevy s sebou nese v mnoha aspektech migrace, urbanizace vztahů, oslabování významu vesnice jako typu sídla. Nestejná úroveň technického a občanského vybavení ovlivňuje kvalitu bydlení, kulturní aktivity a další jevy, které se v různé kvalitě podílejí na stabilizaci těchto sídel. Uvedené problémy spolu s dalšími vyvstanou také v souvislosti s integrací vesnice jako samosprávné sídlení jednotky, a to jak po stránce ekonomické a sociální, tak i kulturní. Tento proces bude probíhat v závislosti na specifickém charakteru vesnické lokální společnosti, který v historii tohoto sídla sehrává větší roli, než si naše společnost uvědomovala a uvědomuje.

Současné vývojové trendy rozvoje společnosti u nás i v okolních zemích naznačují, že je třeba vesnický ráz osídlení nejen uchovat, ale rozvíjet ho na úrovni požadavků doby. K poznání významu i specifiky vesnických sídel by měly přispět, i když dílčím způsobem, také výsledky etnografického výzkumu života a kultury současné vesnice.

Literatura

- KADEŘÁBKOVÁ, J. - PARGAČ, J.: Problematika současných pohraničních vesnic v severovýchodních Čechách (Broumovsko, Trutnovsko). In: Etnické procesy v pohraničí českých zemí po r. 1945. Společnost a kultura 2, sv. 1. Praha, ÚF ČSAV 1985.
- MAREŠ, J.: Průmyslové regiony ČSR. Rozpravy ČSAV, řada matematických a přírodních věd, 90, 1980, č. 6.
- MUSIL, J.: Urbanizace v socialistických zemích. Praha 1977.
- NEDĚLOVÁ, .: Procesy kvalifikace jako stabilizačního faktoru. In: Aktuální otázky stabilizace pracovníků v zemědělství z hlediska motivačních a hodnotových faktorů. Alšovice, Čs. sociologická společnost při ČSAV, sekce sociologie zemědělství a venkova 1986.

PARGAČ, J. - KADEŘÁBKOVÁ, J.: Některé faktory stabilizace vesnického obyvatelstva pohraničí severovýchodních Čech. In: Aktuální otázky stabilizace pracovníků v zemědělství. Alšovice, Čs. sociologická společnost 1986.

SLEPIČKA, A.: Venkov a/nebo město. Praha, SNTL 1981.

Došlo 29. 4. 1991

KADEŘÁBKOVÁ, J. - PARGAČ, J. (Department of Ethnology, Faculty of Arts of the Charles University, Praha): The object of the ethnographic research of contemporary village in Bohemia in the eighties. Sociol. Venk. Zeměd., 27, 1991, (2): 131 - 141.

The authors pay attention to the theoretic and methodological questions of the ethnographic research of rural society in the eighties. The main object of the treatise is the introduction of certain obtained results. The analysis is concentrated on the integration process of rural society as a local community and on the stabilization of rural settlements in the dynamic process of changes. These changes are observed on two indicators - environmental and living conditions and cultural and social life of a rural society. In this framework the integrative and stabilizing functions of culture in rural local society are covered. The introduction of both problems was not accidental. Though the investigated phenomena play a different role in a rural local society, nevertheless in the complex impact they substantially influence the social and cultural climate of this type of settlement. It follows from investigations that the problems of integration and stabilization of rural society had and still have their ground from the viewpoint of philosophic cognition as well as of the present development of society.

theoretic and methodological problems; ethnographic research; local communities; stabilization; folk culture

KADEŘÁBKOVÁ, J. - PARGAČ, J. (Philosophische Fakultät der Karlsuniversität, Prag): Die Ausrichtung der etnografischen Forschung des derzeitigen Dorfes in Böhmen in den 80er Jahren. Sociol. Venk. Zeměd., 27, 1991 (2): 131 - 141.

Die Autoren konzentrieren ihre Aufmerksamkeit auf die theoretischen und methodologischen Fragen der etnografischen Forschungen im Bereich der dörflichen Gesellschaft in den 80er Jahren. Einige dabei gewonnene Erkenntnisse werden angeführt. Bei der Analyse konzentrieren sie sich auf den Prozeß der Integration der dörflichen Gesellschaft als lokale Kommune (Gemeinschaft) sowie die Stabilisierung der Besiedlung im dynamischen Prozeß der Veränderungen. Diese verfolgen sie anhand zweier Indikatoren der Lebens - und Wohnumwelt sowie dem kulturellen und gesellschaftlichen Leben dieser Gemeinschaft. In diesem Rahmen erfassen sie die integrierende und stabilisierende Funktion der Kultur auf dem Lande. Die Anführung beider Problemkreise war nicht zufällig. Die untersuchten Erscheinungen spielen zwar eine unterschiedliche Rolle in der ländlichen Gesellschaft, in ihrer komplexen Wirkung aber beeinflussen sie wesentlich das soziale und kulturelle Klima dieses Siedlungstyps. Die Untersuchungen zeigen, daß die Problematik der Integration und Stabilisierung der ländlichen Gemeinschaft ihre Begründung hatte und hat vom Gesichtspunkt der Wissenschaftlichen Erkenntnis und auch der derzeitigen Entwicklung der Gesellschaft.

theoretische und methodologische Probleme; etnografische Forschung; lokale Gemeinschaft; Integration; Stabilisierung; Volkskultur

Adresa autorů:

PhDr. Jaroslava K a d e ř á b k o v á , CSc., PhDr. Jan P a r g a č , CSc., Filozofická fakulta UK, nám. J. Palacha 2, 110 00 Praha 1

**Upozorňujeme čtenáře a zájemce
o odbornou zemědělskou literaturu,**

že Ústav vědeckotechnických informací pro zemědělství ve spolupráci se zemědělským nakladatelstvím Brázda vydává:

**NAUČNÝ SLOVNÍK ZEMĚDĚLSKÝ
13. díl (písmeno Z)**

Publikace je posledním dílem zemědělské encyklopedie, vyjde v rozsahu asi 700 stran, předpokládaná cena je 190 Kčs.

Vzhledem k tomu, že stálým odběratelům nebude poslední díl slovníku avizován, je třeba zajistit si nové objednávky na adrese:

**Ústav vědeckotechnických informací pro zemědělství
oddělení Naučného slovníku a terminologie**

Slezská 7

120 56 Praha 2